

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ

**KƏND TƏSƏRRÜFATININ İQTİSADİYYATI
ELMİ-TƏDQİQAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

BABAYEVA VÜSALƏ MUSA qızı

**AQROBİZNESİN İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ**

**5312.01 –Sahə iqtisadiyyatı
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın
AVTOREFERATI**

BAKİ-2017

Dissertasiya işi Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Fərhad Pənah oğlu Rəhmanov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Sahib Bayram oğlu Əliyev

Aparıcı təşkilat:

İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə «_25_».____may____. 2017-ci ildə saat 14⁰⁰ -da Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi - Tədqiqat İnstitutunda iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiyesini keçirən FD.04.014 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı şəhəri, N.Nərimanov rayonu, Az.29, 8-ci köndələn, III mərtəbə, akt zalı.

Dissertasiya işi ilə Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi - Tədqiqat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «____» _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

**FD.04.014 Dissertasiya Şurasının
Elmi Katibi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru:**

V.R.Rzayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. İşgüzar fəallıq kənd ərazilərinin inkişafının mühüm şərti və kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının əsas amillərindəndir. Bəşəriyyətin mövcudluğunun başlıca şərti kimi ərzaq probleminin həllində özəl fəaliyyət qurumlarının artan rolu şəraitində aqrobiznesin inkişafı həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Aqrar sahənin tələblərinə uyğunlaşma, müasir şəraitdə isə onun imkanlarının innovasiyalı reallaşdırılması aqrobiznesin səmərəliliyinin mühüm şərtidir. Sahənin, xüsusilə kənd təsərrüfatının təbii-iqlim risklərinə, inflyasiyaya və kəskin bazar tərəddüdlərinə yüksək həssaslığı təsərrüfatçılığın və kommersiya fəaliyyətinin özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərin tam olmayan siyahısıdır. İnnovativliyin aqrar sahənin özünəməxsusluğuna uyğunlaşmasında prioritetliyi, müasir dövrün çağırışlarından biri və aqrobiznesin səmərəliliyinin baza şərti olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatının ümumi daxili məhsuldakı (ÜDM) payı az olsa da, bu sahə ümumi məşğulluqda, xüsusilə kənd yerlərində əhalinin məşğulluğunda böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Hazırda aqrar sahə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqda mühüm rol oynayır. Azərbaycan Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri” adlı sənəddə kənd təsərrüfatının prioritet sahə elan edilməsi bu sektorun ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinin göstəricisidir. Bu sərəncama uyğun olaraq, ölkədə kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən kompleks dövlət dəstəyi tədbirləri daha da dərinləşdirilir.

Aqrobiznes sistemində istehsalın səmərəli təşkili aqrar sahənin strukturunun formalaşmasının əsas amili hesab olunur və sahibkarlıq münasibətlərinin yarandığı

şəraitdə yüksək rəqabətlik təmin edilir. Aqrobiznes sistemində istehsalın səmərəli təşkili və inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasını və əhalinin sosial rifahının yaxşılaşmasını şərtləndirir. Müasir iqtisadi şəraitdə dövlət tərəfindən aqrar sahəyə göstərilən dəstək aqrobiznes sisteminin formalaşmasına da təsir göstərir.

Ölkəmizdə aqrobiznesin inkişafı daha çox dəyər əldə edilməsinə, sənaye sahələrinin əsaslı şəkildə dəyişərək ümumi iqtisadi inkişafa təkan verməsinə və təsərrüfatların gəlirlərinin artmasına xidmət edəcək. Məhz Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin icrası kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal potensialının dəyər zənciri üzrə artırılması da bu məqsədlərə xidmət edəcəkdir. Strateji Yol Xəritəsinin strateji məqsədləri sırasında aqrobiznesin və kənd təsərrüfatı məhsulları emalının inkişafı da var. Yol Xəritəsinin bir prioritetinin aqrobiznesin inkişafına dəstək infrastrukturunun formalaşdırılmasına, digərinin isə əlverişli aqrobiznes mühitinin formalaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsinə həsr edilməsi də təsadüfi deyil. Qarşıdakı illərdə də bu strateji hədəflər çərçivəsində aqrobiznesin inkişafı üçün əlverişli hüquqi, iqtisadi və informasiya mühitinin yaradılması istiqamətində fəaliyyətlər həyata keçiriləcəkdir.

Aqrobiznesin qarşısında duran ictimai vəzifələrin icrası səviyyəsi, istehlakçıların keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və aqroemal məhsulları ilə təmin olunması səviyyəsi imkanlarının gerçəkləşdirilməsi mühitindən asılıdır. Həmin mühitin əlverişliliyi aqroiqlim potensialından istifadə səmərəliliyi, sonuncu isə öz növbəsində hüquqi-normativ və institusional bazanın təşəkkülü səviyyəsi, aqrobiznes qurumlarının maliyyə durumu, kadr təminatı və i.ə. ilə şərtlənir. Odur ki, aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün aqrobiznesin elmi-nəzəri və metodoloji əsasları araşdırılmalı, sahədə təsərrüfatçılığın və biznesin mahiyyəti açıqlanmalı, aqrobiznes modelləri mövcud reallıqların tələbləri baxımından səciyyələndirilməli, ölkədə kənd təsərrüfatının və aqroemal sənayesinin müasir vəziyyəti təhlil edilməklə, aqrobiznesin

mövcud vəziyyəti qiymətləndirilməlidir. Sadalanan və digər məsələlərin kifayət qədər araşdırılmadığı nəzərə alınaraq, təqdim edilən işin mövzusunun aktual olduğunu söyləmək olar. Aqrar sahədə biznesin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, innovasiyalı biznes fəaliyyətinin inkişafı perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri də öz həllini gözləyir.

Yuxarıda qeyd olunan və digər məqamlar aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin iqtisadi problemlərinin aktuallığına dəlalət edir.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. Aqrobiznesin inkişafının aktual elmi–nəzəri və metodoloji – təcrübi problemləri Azərbaycanın müxtəlif elm sahələrində çalışan görkəmli iqtisadçı alimləri, o cümlədən Nadirov A. A., Səmədzadə Z. Ə., Salahov S. V., Balayev R. Ə., Rəhmanov F. P., Ataşov B. X., Aliyev İ. H., Babayev A. H., Babayev V. A., Əhmədov İ. V., Əliyev R. B., Xəlilov H. A., Abbasov V. H., İbrahimov İ. H., Qasimov Ə. C. və başqaları tərəfindən araşdırılmış, aqrar istehsal və kommertiya problemlərin həllinə yönəldilən mühüm elmi-təcrübi əhəmiyyətli təkliflər əsaslandırılmışdır. Müvafiq istiqamətdə daha əhəmiyyətli nəticələr əldə etmiş xarici ölkə alimləri Busıqin A. B., Deşkovskaya N. R., Zueva A. A., Kirtsner İzrael M., Popov N. A., Serova E. B., Teterin Y. N., Devis J. H., Goldberq R. A., Marian B.V. Hobbs J. və başqalarının tədqiqatları xüsusi diqqətə layiqdir. Həmin müəlliflərin əsərlərində aqrar sahədə təsərrüfatçılıqdan biznesə keçidin iqtisadi problemləri tədqiq olunmuşdur.

Bununla belə, adları çəkilən alimlərin tədqiqatlarında kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalı, emalı və istehlakçıya çatdırılması prosesləri, habelə onların tənzimləmə sistemi tədqiq olunsa da, onlar bilavasitə aqrar sahədə biznesin inkişafının iqtisadi problemlərinin araşdırılmasını qarşılarına əsas məqsəd olaraq qoymamışlar. Odur ki, mövcud aqroiqlim potensialı və texnoloji təminat şəraitində əhalinin ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatının ödənilməsində aqrobiznesin imkanlarının qiymətləndirilməsi, aqrar sahənin dayanıqlı və innovasiyalı inkişafı prioritetlərinin reallaşdırılmasında onun rolunun artırılması, aqrar-ərzaq bazarının

tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində kompleks tədqiqatlar aparılmalıdır. Azərbaycanda formalaşan aqrobiznes mühiti aqrar-ərzaq bazarının səmərəli idarə edilməsinə elmi əsaslandırılmış münasibət tələb edir. Bu və digər səbəblərdən aqrobiznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin iqtisadi problemləri öz həllini gözləməkdədir.

Tədqiqatın məqsədi aqrar sahədə biznesin və onun inkişafının iqtisadi mühitinin elmi-nəzəri əsaslarını tədqiq etməklə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun son istehlakçıya çatdırılmasının faktiki vəziyyətini qiymətləndirməklə, aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün nəzəri və təcrübi əhəmiyyətli təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- aqrobiznes mühitini formalaşdıran amillərin müəyyənləşdirilməsi, aqrobiznesin inkişafının konseptual əsaslarının tədqiqi;
- aqrobiznes modellərinin imkanlarının, aqrar sahənin və daxili aqrar-ərzaq bazarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, qiymətləndirilməsi;
- sahədə biznesin iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən göstəricilər sisteminin formalaşdırılması;
- aqrar sahənin və aqrar-ərzaq bazarının mövcud durumunu şərtləndirən amilləri səciyyələndirmək;
- aqrobiznesin faktiki səmərəliliyini qiymətləndirməklə inkişaf meyilləri və imkanlarının müəyyənləşdirilməsi;
- innovasiyalı aqrobiznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- aqrobiznesin inkişafının tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması;
- aqrar sahədə biznesin inkişaf perspektivlərinin və onların gerçəkləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə fəaliyyət göstərən qurumlar, o cümlədən fərdi sahibkar təsərrüfatları, onların əmələ gətirdiyi istehsal-kommersiya şəbəkəsidir.

Tədqiqatın predmetini aqrobiznesin inkişafının iqtisadi mühiti, bu mühitdə baş verən meyillər və qanunauyğunluqlar, onları şərtləndirən amillər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsası kimi respublikamızın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin aqrar sahədə biznesin inkişafının iqtisadi problemlərinə həsr olunmuş əsərləri, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, hökumətin qərarları və digər normativ sənədlər götürülmüşdür.

Tədqiqatın metodoloji əsasını, tənzimlənən bazar münasibətləri şəraitində aqrobiznes fəaliyyətinin və bazarın iqtisadi, habelə institusional münasibətlərinin səmərəliliyini əks etdirən müddəalar təşkil edir.

Tədqiqat prosesində sistemli və müqayisəli təhlil, monoqrafik və digər statistik-iqtisadi üsullardan istifadə edilmişdir.

İşdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Kənd Təsərrüfatı, İqtisadiyyat, Maliyyə Nazirliklərinin məlumatları və normativ-arayış sənədlərindən, müxtəlif təsərrüfat kateqoriyalarının, müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının materiallarından istifadə olunmuşdur.

İşin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrobiznesin inkişafı mühitinin təşəkkülünü şərtləndirən amillər müəyyən edilmiş, mühüm elmi-nəzəri müddəalar müəyyənləşdirilmişdir;
- aqrar sahədə biznes modelləri ölkənin biznes mühitinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilmişdir;
- aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən göstəricilər sisteminə əlavələr edilmişdir;
- kənd təsərrüfatının və aqroemal sənayesinin müasir vəziyyəti qiymətləndirilməklə inkişaf imkanları müəyyən edilmişdir;

- aqrobiznesin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilməklə burada innovasiyalı fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır;
- aqrobiznes proseslərinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər əsaslandırılmışdır;
- aqrobiznesin inkişaf perspektivləri dəqiqləşdirilmiş və onların reallaşdırılması yolları göstərilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Əldə edilmiş nəticələr və əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr aqrobiznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsini şərtləndirən amillərin təsirini xarakterizə etməyə, onun inkişafının tempini və miqyasını proqnozlaşdırmağa, daha mükəmməl tənzimləmə mexanizmini formalaşdırmağa imkan verir.

Əsaslandırılmış müddəalar və təkliflər aqrar sahənin və aqrobiznesin inkişafı strategiyasının əsaslandırılması və onun həyata keçirilməsinin əlverişli iqtisadi mühitin formalaşdırılmasının təcrübi problemlərinin həllində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Nəzəri müddəalar və tədqiqatın nəticələri 2010-2016-cı illərdə beynəlxalq və ümumrespublika səviyyəsində keçirilmiş konfranslarda məruzə olunmuş və müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas nəticələri, təklif və tövsiyələri Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Lənkəran Regional Aqrar Elm Mərkəzi tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqat işində istifadə üçün qəbul edilmişdir (27 aprel 2015-ci il tarixli, 38 sayılı arayış).

Tədqiqat dövründə dissertasiya işinin mövzusu Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun elmi-tədqiqat işlərinin ümumi istiqamətinə uyğun olmuş, aktual problem kimi daimi fəaliyyət göstərən elmi seminarlarda müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri üzrə dərc olunmuş materiallar. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə müəllifin ümumi həcmi 7 çap vərəqi olan 14 elmi məqaləsi və tezisi çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. İş giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 144 səhifədir. İşdə 17 cədvəl və 11 şəkil, 137 addan ibarət istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, predmeti və obyekt, nəzəri-metodoloji əsasları, məlumat mənbələri, elmi yeniliyi, tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi və istifadə olunması vəziyyəti öz əksini tapmışdır.

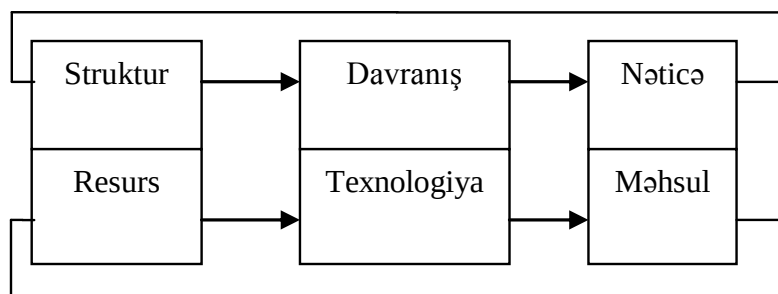
“Aqrobiznesin aktual elmi-nəzəri və metodoloji məsələləri” adlı birinci fəsildə aqrar sahədə təsərrüfatçılığın və biznes proseslərin mahiyyəti açıqlanmış, müasir aqrobiznes modelləri araşdırılmış və onların tətbiqi imkanları qiymətləndirilmiş, aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyi və onu əks etdirən göstəricilər sistemi səciyyələndirilmişdir.

Texnoloji innovasiyalar nə qədər səmərəli olsa da, aqrar təsərrüfatçılıqda insan amili həlledici rolunu saxlayır. Bu və digər səbəblərdən aqrobiznesin inkişaf prioritetləri sırasında aqroiqlim potensialından istifadənin texnoloji əsaslarının iqtisadi-etik müstəvidə təkmilləşdirilməsi durmalıdır. Aqrobiznes islahatlara, inflyasiyaya və iqtisadi proseslərdəki müxtəlif xarakterli tərəddüdlərə yüksək həssaslığı və risklərin yüksəkliyi ilə fərqlənir. Aqrobiznes aqrar-sənaye sistemi elementlərinin bazar özünütənzimləməsi prinsiplərinə yönəlik fəaliyyətinin koordinasiyasının özünəməxsus forması olub, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, saxlanması, emalı və reallaşdırılması prosesləri ilə əlaqədardır. Aqrobiznes kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, daşınması, marketinq, resurs təminatı proseslərinin koordinasiyası prioritetlərini şərtləndirir.

İqtisadi və idarəetmə aspektlərinin aqrobiznesin səmərəliliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi və perspektiv parametrlərin müəyyənləşdirilməsi üzrə mövcud

yanaşmalar, məqbul keyfiyyətlərə malik olsa da, onların tətbiq sahəsi arzuolunan səviyyədə deyildir. Odur ki, idarəetmədə motivlər və əlaqələrin üzvi vəhdəti məsələsi aqrobiznesin səmərəliliyində birinci planda olmalıdır.

Hazırda “struktur-davranış-nəticə” paradigmasının “resurs-texnologiya-məhsul” ardıcılığında əyaniləşməsinin vacibliyi və mümkünlüyü texnoloji və digər istiqamətlərdə modernləşmənin tempi və miqyası ilə şərtlənir. Aqrobiznes mühitində müvafiq bazar seqmentlərinin strukturunun formalaşdırılmasının sistem əmələ gətirən elementləri arasında əlaqələr kifayət qədər sıxdır (şəkil 1).

Şəkil 1. Aqrobiznes mühitində bazar seqmentlərinin strukturunun sistem əmələ gətirən elementləri arasında əlaqələrin sadələşdirilmiş sxemi

Aqrobiznesin iqtisadi və idarəetmə aspektlərində təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin əsaslandırılması, əsasən məhsul və xidmətlərin artırılması və onlara çəkilən məsrəflərin aşağı salınması istiqamətində aparılır. Əlbəttə bu istiqamətləri yalnız şərti olaraq ayırmaq və hər hansı birinə tədqiqatın məqsədi baxımından üstünlük vermək olar. İqtisadi təhlilin mövcud sistemi, vasitə və alətləri məsrəflərin minimumlaşdırılması aspektlərində daha geniş tətbiq arealına malikdir.

Postsovet məkanı ölkələrində aqrobiznesin iqtisadi münasibətlər sistemindəki mövqeyi ilkin təşəkkül mərhələsindədir. Bu məkanda hələ ki, aqrobiznes proseslərinin rolu lazımınca qiymətləndirilmir. Halbuki, qabaqcıl xarici təcrübədən göründüyü kimi nəinki iqtisadi inkişafın və həyat səviyyəsinin yüksəlməsində aparıcı rola malik kiçik, orta və iri sahibkarlığın öz potensialını reallaşdırılmasında, həmçinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında aqrobiznesin imkanları genişdir. Azərbaycanda iqtisadi

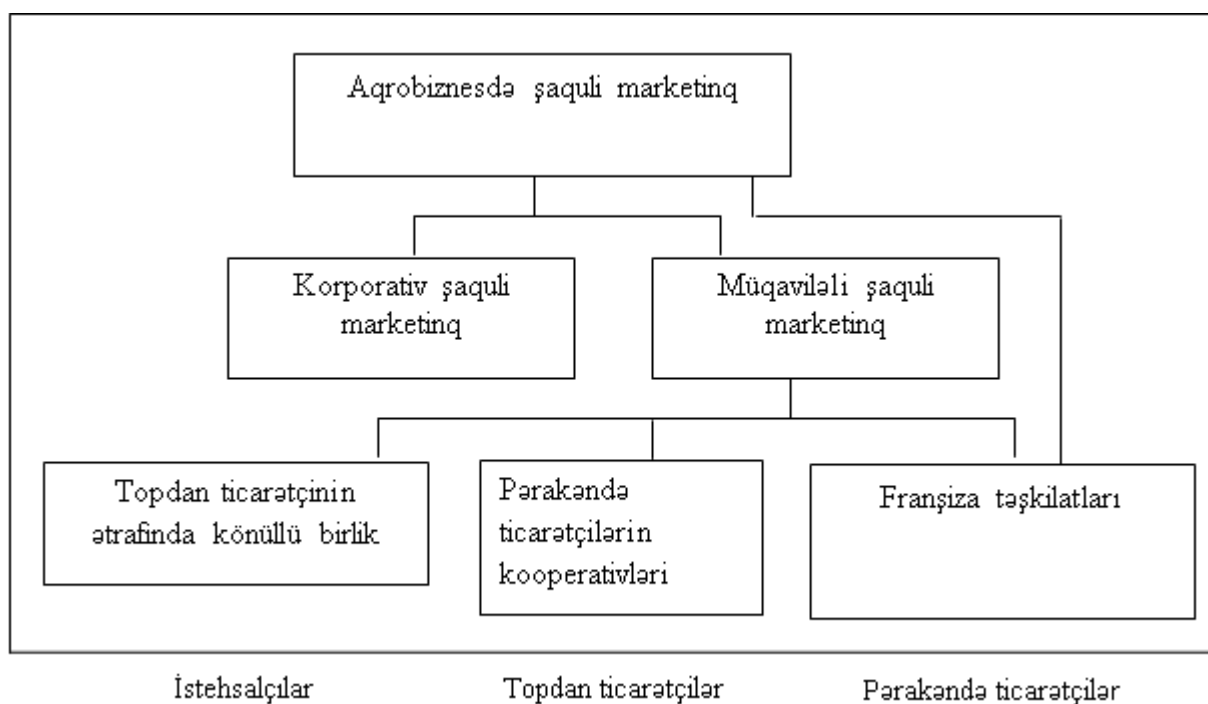
islahatlar kənd təsərrüfatında fəal bazar transformasiyaları ilə müşayiət olunur. Kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün təsərrüfat subyektlərinin və aqrobiznesin inkişafının ön plana çəkilməsi sosial-iqtisadi münasibətlərin xarakterini dəyişir. Aqrobiznes, intensiv və innovasiyalı inkişaf şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, saxlanması, daşınması və son istehlakçıya qədər çatdırılması sisteminin inkişafını müəyyən edən mühüm amil rolunda çıxış edir. Aqrobiznesin aktual problemləri sırasında hazırda maliyyələşmə, satış, vasitəçilik məsələləri xüsusi qeyd olunmalıdır. İstehsalçıların maliyyə durumu, onların etibarlı aqrobiznes tərəfdaşı kimi çıxış etməsində maliyyə resursları ilə təminat məsələsi daim gündəlikdədir.

Aqrar-ərzaq təsərrüfatının cəmiyyətin tələblərinə uyğun təşkili və idarə edilməsi, aqrobiznesin adekvat modeli axtarışı məsələsinə gətirilməsi istehsal-tədavül və istehlak mərhələsi iştirakçılarının maraqlarının uzlaşdırılması prosesinin yalnız bir aspekti hesab edilə bilər. Bazarın mərkəzi məsələsi kimi satışın artırılması meyarına cavab verən səmərəli aqrobiznes konsepsiyasının təkmilləşdirilməsinin mühüm aspektləri qismində, aşağıdakıları qeyd etmək məqsəduyğundur: tələbatın artması və resursların azalması şəraitində resurs vahidindən daha çox məhsul əldə etmək; hazır məhsulun son istehlakçıya çatdırılması prosesi iştirakçılarının mənafeələrinin uzlaşdırılması sayəsində optimal qiymət əmələgəlmə rejiminin formalaşdırılması, sövdələşmə informasiyasının assimetriyasının minimumlaşdırılması, itkilərin azaldılması; rəqabətə davamlı innovativ biznes proseslərinin dayanıqlığının təmin olunması, kooperasiya və inteqrasiyanın imkanlarından istifadə etməklə ixtisaslaşmanın optimallaşdırılması; bazar konyunkturunun daim dəyişməsi şəraitində aqrobiznes proseslərinin adaptasiya qabiliyyətinin artırılması.

İnteqrasiya olunmuş qurumların idarə edilməsinin mühüm amili kimi outsorsinq, bir sıra biznes funksiyalarının bölgüsü məsələlərini aktuallaşdırmaqla, ixtisaslaşmanın üstünlüklərini, xeyli dərəcədə reallaşdırmağı nəzərdə tutur. Aqrar istehsalın spesifik xüsusiyyətləri, biznes proseslərində aparıcı olmayan funksiyaların digər hüquqi və

fiziki şəxslərə həvalə edilməsi, ixtisaslaşma effekti və idarəetmə strukturunun optimallaşdırılması hesabına iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə imkan verir.

Öz funksiyalarını əvvəlki iş yerində icra etməkdə davam edən işçinin sifarişçinin ştatından çıxarılaraq proqramçının ştatına daxil edilməsini nəzərdə tutan autstaffinq tətbiq mexanizminin əlyetənliyi və xərclərin münasibliyi baxımından, aqrobiznesdə arzuolunan rolu oynaya bilər. Kadrların hazırlanmasına xüsusi xərc tələb etməyən bu yanaşma, aqrobiznesdə innovasiya fəallığına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir edir. Hazırkı dövrdə istehsalçıların, emalçıların, topdan və pərakəndə ticarətçilərin vahid sistem əmələ gətirdiyi şaquli marketingin iştirakçılarının maraqlarının üzvi vəhdəti təmin edilməlidir. Şaquli marketing sisteminin tərkib hissələri qarşılıqlı əlaqədar olsa da onların özünəməxsus funksional təyinatları vardır (şəkil 2).

Şəkil 2. Aqrobiznesdə şaquli marketing sisteminin formalaşmasının sadələşdirilmiş sxemi

Aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından mövcud göstəricilər sistemində bir deyil, bir qrup göstəriciyə ümumiləşdirici statusu verilməsi daha məqsədəuyğundur. Aqrobiznesin

səmərəliliyinin ümumi göstəriciləri maliyyə vəziyyəti və maliyyə nəticələrini xarakterizə edir. Maliyyə nəticələri aqrobiznes subyektinin əməkdaşlıq arealını, əlaqələrin xarakterini və tərəfdaşlıqda mövqeyini şərtləndirir. Aqrobiznesi xarakterizə edən göstəricilər istehsal, emal və məhsulun yeridilişi üzrə bütün parametrləri xarakterizə edir.

Aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyini hərtərəfli səciyyələndirmək üçün qeyri-iqtisadi göstəricilərindən də istifadə edilməlidir. Beynəlxalq təcrübədə müştərilərlə davranış və onların öz davranışını səciyyələndirən göstəricilər qrupundan istifadə edilir və müvafiq mənbələrdə nəticənin əsas açar göstəriciləri adını almışdır. Aqrobiznes strategiyasının əsaslandırılmasında “nəticənin açar göstəricilərindən” (NAG) istifadə strateji və taktiki idarəetmə qərarlarının qəbulunda, bir sıra problemlərə aydınlıq gətirməkdə yardımçı ola bilər.

Tarazlı göstəricilər sistemi (TGS) aqrobiznes subyektinin fəaliyyətinin maliyyə aspektlərini də əhatə edir. Perspektivə hesablanan TGS-in aqrobiznes üçün məqbul tərkibi aşağıdakı kimi ifadə oluna bilər: maliyyə vəziyyətini əks etdirən göstəricilər; aqrobiznes subyektinin bazardakı mövqeyinin perspektivlərini xarakterizə edən göstəricilər; daxili biznes proseslərin perspektivlərini əks etdirən göstəricilər; işçi heyətinin hazırlanması və inkişafı göstəriciləri.

Aqrobiznesin göstəricilərinin formalaşmasının mərkəzi məsələsi NAG-nin müəyyənləşdirilməsidir. Maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi hesabat dövrünün sonuna müəyyənləşirsə, NAG idarəetmə uçotu informasiyasına adekvat reaksiya verməklə daha yüksək çeviklik nümayiş etdirə bilər. Təcrübədən göründüyü kimi NAG-yə daxil olan göstəricilər məhdud sayda, müqayisə olunan, idarə edilən olmaqla yanaşı, aqrobiznes fəallığına stimullaşdırıcı təsirləri əks etdirən göstəricilərdir.

“Azərbaycanda aqrobiznesin mövcud vəziyyəti və inkişaf meyilləri” adlı ikinci fəsildə kənd təsərrüfatının və aqroemal sənayesinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, inkişaf imkanları aşkar edilmiş, aqrar-ərzaq bazarında mövcud vəziyyəti şərtləndirən

amillər xarakterizə olunmuş və bazarın formalaşması səviyyəsi müəyyən edilmiş, Azərbaycanda aqrobiznesin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Kənd təsərrüfatının və aqroemal sənayesinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, eləcə də bu sahələrdə yaxın və orta perspektivə inkişaf meyillərinin aşkar edilməsi üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq resursla təminatın səviyyəsi səciyyələndirilməlidir. Respublikamızda suvarma əkinçiliyi, demək olar ki, əksər regionların təbii-iqlim şəraiti üçün zəruri olsa da, suvarma suyunun çatışmazlığı hiss olunur. Aqrobiznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə, ilk növbədə: sudan istifadə rejiminin bütün parametrləri optimallaşdırılmalı; suvarma suyundan istifadədə sərt qənaət rejimi tətbiq edilərək, itkilər minimuma endirilməli; mütərəqqi suvarma texnologiyaları fəal və geniş surətdə tətbiq edilməli, müvafiq infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması üzrə investisiya layihələri başa çatdırılmalıdır.

Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı adekvat aqroemal müəssisələri şəbəkəsi yaradılmadan, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Azərbaycan Respublikasında 2010-2015-ci illər ərzində qida məhsulları istehsalı üzrə göstəricilərin təhlili aşağıdakıları xülasə etməyə imkan verir: təhlil dövründə qida məhsulları istehsal edən subyektlərin sayı azalsa da, məhsul istehsalı dəfələrlə artmışdır; ölkədə sənayenin dinamik inkişafı ilə əlaqədar olaraq, qida məhsulları istehsal edən subyektlərdə məhsul buraxılışının, təhlil dövründə ümumi sənaye istehsalında xüsusi çəkisi artmış, içki istehsalında da analogi meyl müşahidə edilmişdir; qida məhsulları istehsalı sahəsində qeyri-dövlət bölməsi mütləq üstünlüyə malik olmuşdur.

Yerli xammaldan istifadənin üstün və zəif cəhətlərinin SWOT təhlili, başqa sözlə, üstünlük, zəiflik, imkanlar və təhdidlərin aşkar edilməsi əsasında müəyyənləşdirilməsi cəhdləri aşağıdakıları söyləməyə əsas verir:

a) müsbət (üstün) cəhətlər:- keyfiyyətli kənd təsərrüfatı mənşəli yerli xammaldan istifadə etməklə hazır qida məhsullarının yüksək keyfiyyətinin təmin edilməsi; yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları ilə uzun müddətli müqavilələr, qabacadan

ödənişlərin (gələcək məhsulun dəyərinin əhəmiyyətli hissəsini əhatə edən) edilməsi və bu kimi dayanıqlı əlaqələr qurulmasına yönəlmiş tədbirlər sayəsində xammalla təchizatın ahəngdarlığının yüksəldilməsi; sadalanan tədbirlər sayəsində habelə, kənd ərazilərində məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinin dəstəklənməsi; çevik ixtisaslaşma siyasətinin yürüdülməsi imkanlarının genişliyi və s.

b) mənfi (zəif) cəhətlər: - kommersiya əsaslı tədarük-satış şəbəkəsinin yoxluğu və ya yaxşı halda, təşəkkül mərhələsində olması səbəbindən kənd təsərrüfatı mənşəli yerli xammalın qəbulu, çeşidlənməsi, daşınması və digər xərclərinin yüksək olması; kənd təsərrüfatı mənşəli yerli xammalın milli və beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğunluq sənədlərinin olmaması və i.ə.

Tənzimlənen bazarın xarici mühitlə əlaqələrinin vəziyyəti, hər şeydən əvvəl, idxal-ixracı səciyyələndirən göstəricilərin təhlili sayəsində qiymətləndirilə bilər. Bazar iştirakçısının resurslarla təminatında tərəfdaşlarla əlaqələr, gələcək fəaliyyət üçün investisiya cəlb etmək qabiliyyəti, innovasiyalara, o cümlədən idarəetmə innovasiyalarına açıqlıq, məhsulu təklif edən rəqabət qabiliyyəti, proqramlı fəaliyyət potensialını xarakterizə edən göstəricilər mühüm rola malikdir.

Aqrar və aqrar-ərzaq bazarını xarakterizə etmək üçün təklif olunan və satın alınan məhsullar barədə göstəricilərin, informasiyanın işlənməsinin adekvatlıq, verilənlərin itkilərinin minimumlaşdırılması və rahatlıq meyarlarının üzvi vəhdəti meyarları baxımından optimal aqreqasiya və dezaqreqasiya səviyyəsi; informasiya bazasının formalaşmasında empirik materialların və ekspert qiymətləndirmələrinin xüsusi çəkisi və onların dinamikası, məhsul təklifi üzrə istehsalçı imkanları, logistik sistemin imkanları və idxalı xarakterizə edən əsas göstəricilərin əvvəlcədən rəqləşdirilmiş qrupu, aqrar bazarda təklif olunan malları istifadə əlaməti üzrə xarakterizə edən təsnifləşdirilmiş göstəricilər hərtərəfli təhlilə cəlb edilməlidir.

Son illər yerli aqroemal müəssisələrinin kifayət qədər sürətlə modernləşməsi fonunda, onların daxili bazarda mövqeləri, qismən möhkəmlənmişdir. Son onillikdə

görülən tədbirlərə baxmayaraq, Azərbaycanda istehsal edilən tərəvəzin təqribən 4,6 faizi bazara emal olunmuş şəkildə çıxarılır.

Belə vəziyyət tərəvəz istehsalçılarının bazardakı kəskin qiymət tərəddüdlərindən ziyan çəkməsi ehtimalını yüksəldir. Meyvə və giləmeyvələrin satıldığı bazar segmentində də anoloji vəziyyət müşahidə olunur. Məsələn ondadır ki, burada da meyvə və giləmeyvələrin 7,3 faizi aqroemaldan sonra topdan və pərakəndə alıcılara təklif edilir. Azərbaycanda 2015-ci ildə istehsal edilən üzümün 45,1 faizi şərabçılıqda istifadə olunmuşdur. 2015-ci ildə ölkədə istehsal edilən bütün növ ətin cəmi 2,2 faizi, südün isə 79,5 faizə qədəri emal edildikdən sonra bazara çıxarılmış, istehsal olunan südün 1,4 faizi itkiyə getmişdir ki, bu da 35,1 ton təzə süd deməkdir. Bütün növ mal-qara və quş ətinin emal edilən hissəsinin belə cüzi xüsusi çəkiyə malik olması, ət məhsulları bazarında idxal məhsullarının ciddi mövqeyə malik olduğundan xəbər verir.

Özünü təmin etmə ərzaq təhlükəsizliyinin başlıca şərti olmaqla yanaşı, daxili bazarın qorunması prioritetləri əsaslandırılarkən nəzərə alınan ən mühüm amillərdən biridir. Son illərdə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı istiqamətində görülməli və davamlı tədbirlər Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir. Bu göstərici bütün tərəvəz növləri üzrə 2011-2015-ci illər ərzində 95,7 faizdən 103,4 faizə, üzüm üzrə isə 89,9 faizdən 93,1 faizə qədər artmışdır (cədvəl 1). Heyvandarlıqda da, mal əti və qoyun əti ilə özünü təmin etmə səviyyəsindəki cüzi tərəddüdləri istisna etməklə anoloji meyil əyani surətdə müşahidə olunur.

Əhalinin istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına xərclərin azalması, ölkədə həyat səviyyəsinin yüksəldiyini xarakterizə edir. Son 20 ildə, başqa sözlə, 1995-2015-ci illər ərzində respublikada əhalinin istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına xərclərin payı 76,0 faizdən 40,5 faizə enmişdir.

**Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünütəminatmə
səviyyəsi, faizlə**

Göstəricilər	İllər				
	2011	2012	2013	2014	2015
Dənlilər, cəmi	64,8	64,3	64,0	60,6	64,5
Paxlalılar	70,4	71,6	76,6	76,5	69,3
Kartof	101,6	98,2	97,6	89,7	89,1
Bütün növ tərəvəz	95,7	98,9	102,3	103,4	103,4
Bostan məhsulları	100,2	100,1	100,0	100,4	100,0
Meyvə və giləmeyvə	116,8	125,7	121,8	120,1	113,7
Üzüm	89,9	94,3	95,0	97,9	93,1
Mal əti və ət məhsulları	88,1	92,6	86,5	87,7	91,8
Qoyun (keçi) əti və ət məhsulları	99,8	98,7	97,8	97,9	99,3
Donuz əti və ət məhsulları	14,7	25,7	36,0	16,6	17,8
Quş əti və ət məhsulları	80,6	88,2	96,2	98,0	98,6
Balıq və balıq məhsulları	73,0	74,7	71,7	72,8	77,6
Süd və süd məhsulları	71,3	72,8	76,2	76,3	84,3
Yumurta	77,4	96,2	96,8	99,7	99,7

Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. İlk mənbə: Azərbaycanın ərzaq balansları. Bakı, 2016, s.74-76

Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının ucuzlaşdırılması, istehsalçılarla alıcıların birbaşa təması asanlaşdırmaq üçün mütəmadi olaraq yarmarkalar keçirilir. On ildən artıq bir dövr ərzində Azərbaycanda arıçılığın inkişafını dəstəkləmək məqsədilə paytaxtda arıçıların respublika sərgi-satış yarmarkası keçirilir. Təkcə 2016-cı ilin oktyabr ayı ərzində keçirilmiş, 453 nəfər arıçının iştirak etdiyi həmin yarmarkada 200 tona yaxın yüksək keyfiyyətli bal satılmışdır.

Sahibkarlığın resurs bazasının vəziyyəti aqrobiznesin inkişafının mühüm start şərtlərindən biridir. Təsərrüfatların kiçik ölçüləri aqrobiznesin torpaq resursları ilə təminatının xarakterik cəhətidir. Rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, o cümlədən məhsuldarlığın artırılması üçün yeni texnologiyaların tətbiqi vacib olsa da, kiçik aqrar subyektlərdə bunu həyata keçirmək iqtisadi baxımdan qeyri-mümkündür.

Fərdi aqrar sahibkarlıq qurumlarının tərkibində baş verən dəyişikliklər, onların mülkiyyətində və sərəncamında olan torpaq sahələrinin strukturuna təsirsiz

qalmamışdır. Başqa sözlə, Azərbaycanda 2011-2015-ci illər ərzində fərdi aqrar sahibkar təsərrüfatlarının sayının 40,8 faiz yəni 1059 vahid azalması meyli, onların ölçülərinin bir qədər artması ilə müşayiət olunmuşdur.

Azərbaycanda aqrobiznes subyektlərinin fəaliyyətində ölçü amili səmərəliliyin səviyyəsini məhdudlaşdırır. Biznes subyektləri kimi tədqiq olunan təsərrüfatların ölçülərinin optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər və onların nəticələri ilə şərtlənən aşağıdakı meyillər diqqətə layiqdir: kooperativlərin təşviqi tədbirlərinin gücləndirilməsi; iri dövlət təsərrüfatlarının yaradılması; iri aqrobiznes qurumlarının meydana gəlməsi. Ölkədə fəaliyyəti tədqiq olunan fərdi sahibkar təsərrüfatlarında istehsal və məhsuldarlıq göstəricilərinin dəyişmə meyilləri istifadə edilməmiş imkanların mövcud olduğunu söyləməyə əsas verir (cədvəl 2)

Cədvəl 2.

Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında istehsal və məhsuldarlıq

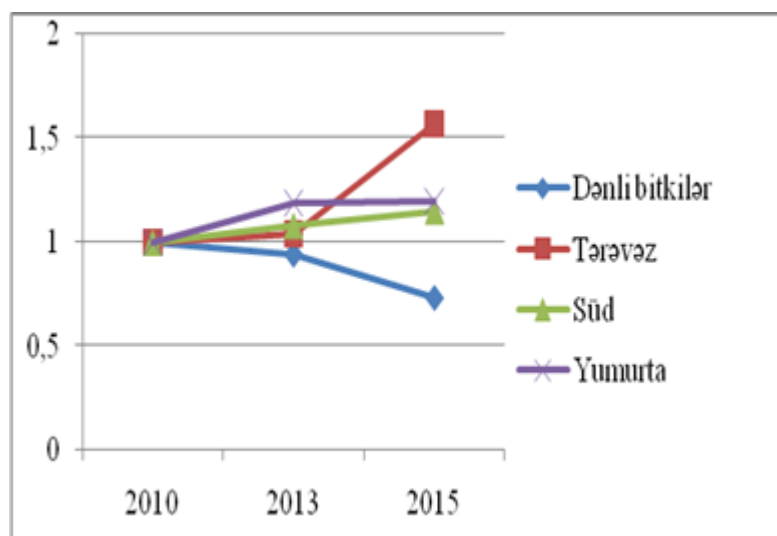
Göstəricilər	İllər					
	2011	2012	2013	2014	2015	2015-ci il 2011-ci ilə nisbətən
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə), mlyn. manat	31,02	29,59	31,47	24,76	25,78	83,1
Əmək məhsuldarlığı - bir işçiyə düşən ümumi məhsul, min manat	2,90	2,88	3,33	3,76	4,32	149,0
Təsərrüfatların sayı	2593	2451	2334	1624	1534	59,2

Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur. Mənbə: Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri. Bakı, 2016, s.29

Azərbaycanın fərdi sahibkar təsərrüfatlarında mövcud əsas fondların dəyəri 2011-2015-ci illər ərzində 37,6 faiz artmışdır. Ölkədə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkar təsərrüfatlarının, təhlil olunan dövrdə mənfəətinin məbləğinin 14,8% azalaraq 7,42 milyon manat təşkil etməsi, milli aqrobiznesin bu bölməsində investisiya imkanlarının nə dərəcədə məhdud olduğunu göstərir. Məsələn ondadır ki, 2015–ci ildə hər bir fərdi sahibkara, orta hesabla, cəmi 4,84 min manat mənfəət düşmüşdür. Bu məbləğ

2010-cu ildəkindən 1,52 min manat çox olsa da, təhlil dövründə fərdi sahibkar təsərrüfatlarının maliyyə göstəriciləri yaxşılaşmamışdır.

Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında 2010-2015-ci illərdə tərəvəz və heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərinin artımı müşahidə olunmuşdur (şəkil 3).

Şəkil 3. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında 2010-2015-ci illərdə bəzi məhsulların maya dəyərinin dinamikası (2010=1)

Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında 2010-2015-ci illərdə bir sıra bitkiçilik məhsullarının satışından əldə edilən rentabelliyyənin dinamikasında (dənli, kartof, tərəvəz, üzüm) müşahidə olunan meyillər, onların maya dəyərində baş verən dəyişikliklərə analojidir.

Azərbaycanda aqrobiznesin mövcud vəziyyətinin, ölkədə fəaliyyət göstərən və aqrar-ərzaq bazarında əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik olan fərdi sahibkar təsərrüfatları təmsalında qiymətləndirilməsi aşağıdakı ümumiləşdirmələrə imkan verir: ölkədə biznes üçün yaradılmış hüquqi, iqtisadi və institusional mühitin imkanlarından aqrobiznesdə yararlanmaq istiqamətində mövcud problemlərdən ən önəmlisi torpaq bazarının təşəkkül mərhələsində olmasıdır; kənd təsərrüfatı və aqroemal sahələri üçün resurs bazarında fəallıq səviyyəsi aşağıdır. Bunun ilkin səbəblərinə həmin bazarın potensial alıcılarının tədiyə qabiliyyətinin zəifliyi və az məlumatlı olması aid edilə bilər; fərdi sahibkar təsərrüfatların əsas fondlarının

vəziyyəti onların innovasiyalı-intensiv inkişaf imkanlarını məhdudlaşdıran əsas amillərdən biridir; tədqiq olunan aqrobiznes subyektlərinin maliyyə durumunun yaxşılaşdırılması üçün dövlətin gördüyü tədbirlər davam etdirilməlidir; fərdi sahibkar təsərrüfatlarının bazara çıxışı asanlaşdırılmalı və bu məqsədlə görülməli işlər sırasında, müasir tələblərə cavab verən informasiya-məsləhət şəbəkəsinin yaradılması olmalıdır.

“Aqrobiznesin inkişaf prioritetləri və tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə innovasiyalı aqrobiznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, aqrobiznesin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi imkanları aşkar edilmiş və onların gerçəkləşdirilməsi yolları göstərilmiş, aqrobiznesin inkişafı perspektivləri və onların reallaşdırılması üzrə təklif və tövsiyələr əsaslandırılmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, innovasiyalı aqrobiznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi-ayrıca bir müəssisə və ya şirkətdə yeni məhsul və ya xidmətə çəkilən məsrəflərin səviyyəsində, maddi, əmək və maliyyə resurslarından istifadə prosesində baş verən dəyişikliklərin səciyyələndirilməsini; yeni məhsul və ya xidmətin müqabilində əldə edilən gəlirlərin məsrəflərə nisbətinin müəyyənləşdirilməsini; texnoloji innovasiyaların hesabına insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsini; ənənəvi istehsal amillərindən istifadə səviyyəsinin dəyişməz qaldığı halda, yeni məhsulun istehsalının genişləndirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

İnnovasiyalı aqrobiznes proseslərində yerinə yetiriləcək funksiyalar, həmin prosesin əsas mərhələləri və nəticələri, sadələşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi sistemləşdirilə bilər (şəkil 4):

Funksiyalar	Mərhələlər	Nəticələr
Yeni məhsulların istehsalının mənimsənilməsi	İdeyaların sistemləşdirilməsi, yeni məhsul və xidmət ideyalarının işlənilib hazırlanması	Məhsulun çeşidi təzələnilir
Buraxılan məhsulun modernləşdirilməsi	Yeni məhsulun iqtisadi səmərəliliyinin təhlili, marketing proqramının hazırlanması.	Rəqabət qabiliyyəti yüksəlir, əhalinin tələbatının ödənilməsi səviyyəsi artır.
İstehsal prosesinə yeni vasitələrinin cəlb edilməsi	Yeni məhsulların hazırlanması	İstehsalın səmərəliliyi yüksəlir.
Yeni məhsulların və texnologiyaların hazırlanması üsullarından istifadə	Bazarda testləşdirmə aparılması	Məhdud resurslardan qənaətlə istifadə olunur
Yeni istehsalın təşkili və idarə olunmasının daha mütərəqqi formalarının tətbiqi	İstehsalatda yeni məhsulun tətbiqi barədə qərar qəbul edilməsi	İstehsal xərcləri azalmaqla mənfəət artır.

Şəkil 4. Aqrobiznesdə innovasiya funksiyaları, prosesin əsas mərhələləri və nəticələri

İnnovasiyalı aqrobiznes fəaliyyətində risk ehtimalının yüksəlməsi, ilk növbədə: maddi resurslarla təminatın qeyri-ahəngdarlığı; təbii ehtiyatların mənimsənilməsi və istifadəsində, iş qüvvəsinin təkrar istehsalında gözlənilməzlik; innovasiyalı inkişafın müxtəlif səviyyələrdə (şirkət, sahə və ölkə səviyyəsində) sıçrayışlarla müşayiət olunması; ərazi, sahə və fəaliyyət istiqamətləri üzrə qeyri-bərabərlik; tənzimlənən bazar münasibətləri şəraitində belə, qeyri-müəyyənlik elementlərinin əhatə dairəsinin genişlənməsi; əmək resurslarına və hazır məhsula tələbin dəyişməsinin geniş amplituda malik olması ilə əlaqədardır.

Klasterial inkişaf mühiti aqrar sahədə innovasiyalı biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarını, əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Klasterial inkişaf, xeyli dərəcədə, müxtəlif kanallarla innovasiyalı-intensiv inkişafa dair informasiya mübadiləsinin intensivləşməsi, risklərin bölüşdürülməsinin mükəmməl rejimi hesabına, özünü genişləndirən və yeniləyən unikal mühit yaradır.

Kənd təsərrüfatında biznes fəaliyyəti istehsal-emal-satış arasında əlaqələrinin optimallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan innovasiyalı yanaşma resursqoruyucu texnologiyaların geniş tətbiqinə, inhisarçılıq cəhdlərinin və haqsız rəqabətin qarşısının alınması və digər neqativ halların qarşısının alınması, vasitəçilərin

gəlirlərinin iqtisadi vasitələrlə səmərəli idarə olunmasına, bazarın müvafiq seqmentində, sivil yollarla mövqe qazanılması və onun möhkəmləndirilməsinə, yaşıl iqtisadiyyatın institusional təminatının inkişaf etdirilməsi kimi meyarları önə çəkərək, onların gerçəkləşdirilməsinin multiplikativ mühitin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Aqrobiznes fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi prioritetləri kimi aşağıdakılar vurğulanmalıdır:

zərərli işləyən aqrobiznes qurumlarına dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin faktiki səviyyəsinin və onların maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması imkanlarının qiymətləndirilməsi və onların reallaşdırılması tədbirlərinin əsaslandırılması; dayanıqlı inkişafa yönəlmiş (xüsusilə, ekoloji tələblərə cavab verən) innovasiyalı-intensiv inkişafın dəstəklənməsi; struktur təkmilləşdirmələri; resursqoruyucu texnologiyaların geniş tətbiqinin təşviqi; antiböhran idarəetməsi və məşğulluğun dəstəklənməsi meyarlarının önə çəkilməsi; daha fəal və çevik antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi; optimal idarəetmə.

Biznes fəaliyyətinin vergilərlə tənzimlənməsi, iqtisadi fəallıq mühitinin rəqabət meyarları ilə yaxşılaşdırılması baxımından böyük imkanlara malik olsa da, həmin imkanların gerçəkləşdirilməsi, hətta iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış güzəştlər sistemində ehtiyatlı yanaşmanı tələb edir. Aqrobiznesin maliyyə tənzimlənməsi sistemində subsidiyalaşdırma və kredit güzəştləri özünəməxsus yer tutur. Özünəməxsusluq, ilk növbədə maliyyə tənzimləməsinin bu komponentlərinin intensiv inkişafa bilavasitə xidmət etməsində ifadə olunur.

Dövlət zəruri hesab olunan qiymətlərin səviyyəsini təşviq etməklə, gəlirləri yenidən bölüşdürməklə müəyyən istehsal sahəsini stimullaşdırmaqla bəzi problemləri həll etməyə çalışır. Bu problemlərə, ilk növbədə bazarın (xüsusilə, iri şəhərləri və sənaye mərkəzlərinin təzə ərzaqla) fasiləsiz təminatı, əsas ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının əlyətənliyinin təminatı, ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı və s. aid edilməlidir. Aqrobiznesdə bioloji-texnoloji xarakterli, tam

proqnozlaşdırıla bilməyən gözlənilməz hadisələrin fonunda daha ehtiyatlı fəaliyyət tələb olunur. Formalaşmaqda olan ərzaq bazarında istehlakçı və istehsalçının maraqlarını nəzərə alaraq sığorta münasibətləri qurmaq, sahəyə investisiya cəlb edilməsini dəstəkləmək və digər məsələlərdə sığorta sisteminin imkanları genişdir.

İntensiv istifadə edilən ərazilərdə torpağın qiyməti yüksək olduğuna görə rekreasiya təyinatlı sahələrin mühafizəsi, onların düzgün və səmərəli istifadə edilməsinin təmin edilməsi üçün inzibati tənzimləmənin bəzi vasitələrindən istifadə olunmalıdır. Bu ərazilərdə yaşıllıq zolaqlarının və digər bu kimi ümumi istirahət təyinatlı sahələrin tələb olunan səviyyədə istifadəsinin təminatı sahibkarlıq mühitinin ciddi hüquqi əsasda təşəkkülünü zəruri edir.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqi istisnasız olaraq dəstəklənməlidir. Qapalı texnoloji sxemdə fəaliyyət göstərən istehsal, emal və xidmət sahələrinin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı üçün optimal hüquqi çərçivə yaradılmalıdır.

Məhsuldarlığın yüksəldilməsi istehsalın və müvafiq xidmət sahələrinin demək olar ki, bütün aspektlərdə tənzimlənməsini nəzərdə tutmalıdır. Məhsuldarlığın artırılması üçün aşağıdakı proseslər tənzimləmə obyektinə olmalıdır: torpaq islahatının ekoloji tələblərə uyğunlaşdırılması; su resurslarından istifadə səmərəliliyini yüksəltmək üçün tariflərin optimallaşdırılması; yüksək texnologiyaların tətbiqinə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün kommersiya banklarının imkanlarının reallaşdırılması mühitinin tənzimlənməsi; fəaliyyət növlərinin məhdud ərazidə inteqrasiyası problemlərinin həlli və s.

Aqrobiznesin tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyi, müvafiq fəaliyyətin arealı, inkişafının tempi və miqyasının perspektiv parametrlərinin əsaslandırılması dərəcəsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aqrobiznesin inkişafının təmin edilməsinin başlıca məqsədlərindəndir. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün görülən tədbirlər ixracın stimullaşdırılması və tədiyə balansının dəstəklənməsi tədbirləri ilə qarşılıqlı əlaqədə və bir-birini qarşılıqlı tamamlayan şəkildə həyata

keçirilməlidir. İxrac yönümlü aqrobiznesdə əmtəənin yeridilişinin səmərəliliyi daşınma xərcləri, daimi və dəyişən saxlama xərcləri, nəzərdə tutulmuş, daha dəqiq desək, razılaşdırılmış müddətdə icra olunmamış sifarişlərin dəyərinin nizamlanması, tənzimləmənin mühüm istiqamətləri kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu baxımdan, ixrac yönümlü aqrobiznesdə əmtəənin yeridilişi məsrəflərinin azaldılması, ilk növbədə: -ixrac ediləcək hazır məhsulların daşınma xərclərinin azaldılmasını, sifarişlərin vaxtında və lazımi keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini, əmtəənin yeridilişi trayektoriyalarının optimallaşdırılmasını, yüklərin növbələşdirilməsinin səmərəli rejiminin qurulmasını nəzərdə tutmalıdır.

Aqrobiznesin inkişaf perspektivlərinin əsaslandırılması prosesində kiçik, orta və iri biznes qurumlarının strateji əməkdaşlığının mütləq üsul və formalarının seçimi və ya müəyyənləşdirilməsi, habelə onların tətbiqinin optimal rejiminin tətbiqi; kiçik aqrobiznes subyektlərinin, rəqabət qabiliyyətinin, resurs bazarında mövqeyinin, tərəf-müqabilləri ilə bərabər hüquqlu əməkdaşlığının, bir sözlə dayanıqlı inkişafının dəstəklənməsi imkanlarının reallığının qiymətləndirilməsi; kiçik aqrobiznes subyektlərinə marketinq tədqiqatlarında informasiya və maliyyə xarakterli yardım göstərilməsi; iri aqrobiznes qurumlarının inhisarçılıq cəhdlərinin qarşısının alınması, haqsız rəqabəti şərtləndirən amilləri və onların mövcud neqativ təzahürlərin aradan qaldırılması; müxtəlif ölçülü aqrobiznes subyektlərinin kooperasiyasının təşviqi və integrasiya əlaqələrinin optimallaşdırılması kimi məsələlər önə çəkilməlidir.

Ölkənin genetik ehtiyatlarından səmərəli istifadə aqrobiznesin inkişaf tempini şərtləndirən amil kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Mövcud elmi potensialdan istifadənin yeni keyfiyyət səviyyəsinə qaldırılması hesabına bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkündür. Belə ki, həmin ehtiyatlardan istifadənin optimal rejiminin qurulması, bilavasitə innovasiyalı-intensiv inkişafda iqtisadi və ekoloji meyarların vəhdətinə xidmət edən güclü elmi təminat sayəsində təmin edilə bilər.

Innovasiya fəallığının dəstəklənməsi aqrobiznesin inkişafının ən perspektivli istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətin reallaşdırılması məqsədilə məhsul və proses

innovasiyalarının kommersiyalaşması və nəticədə əldə edilən gəlirliyinin davamlı dəstəklənməsi; əqli mülkiyyətin müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi; texnologiyaların transferi proseslərində aqrobiznes subyektlərinin və onların assosiativ birliklərin bərabər hüquqlu iştirakı imkanlarının aşkar edilməsi və reallaşdırılması; innovasiyaların kommersiyalaşması müddətinin qısaldılması üçün ideyadan seriyalı istehsala qədərki mərhələlərin sayının azaldılması; ekoloji tələblərə uyğun innovasiyalı-intensiv aqroteknologiyaların fəal tətbiqinin təşviqi; alternativ, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə arealının genişləndirilməsi; aqrar sahədə biznes subyektləri üçün əlverişli, dolğun və mütəmadi yenilənən informasiya bazasının formalaşdırılması; marketing fəaliyyətinin elmi əsaslandırma səviyyəsinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi obyektiv zərurətdir.

Aqrobiznesin istehsal-texnoloji və kommersiya xarakterli, aşağıdakı perspektivli istiqamətləri, müvafiq institusional təminatın mövcudluğunu nəzərdə tutur: autorsinqin inkişafı məqsədilə şaquli integrasiyalı aqrobiznesin bir-birini tamamlayan, dar ixtisaslaşmış istehsal və kommersiya subyektləri qrupu ilə əvəzlənməsi; bazarlar, texnologiyalar və s. haqqında informasiyanın yayılmasının mütərəqqi üsullarının tətbiqinin, o cümlədən şəbəkə resurslarından fəal istifadənin, ümumilikdə təcrübə mübadiləsinin dəstəklənməsi; təklif edilən məhsulun çeşidinin genişləndirilməsi; miqyas effektinin reallaşdırılması; yerli özünüidarəetmə qurumları ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın qurulması; klasterial inkişaf effektindən yararlanma; heyvandarlığın və quşçuluğun inkişafına enerji məsrəflərinin alternativ mənbələr hesabına azaldılması.

Aqrobiznesin inkişafı baxımından bilavasitə təşkilati-iqtisadi xarakterli perspektivli istiqamətlərinə-aqrar sahədə biznesin təşkilinin mütərəqqi üsullarının tətbiqinin institusional təminatının yaxşılaşdırılması; fəaliyyətin kooperasiya və integrasiya baxımından əlverişli əlaqə formalarının seçilməsi; aqrobiznes subyektinin struktur bölmələrinin fəaliyyətində ardıcıl və ya paralel yerinə yetiriləcək işlərin nisbətinin optimallaşdırılması aiddir.

Xırda aqrobiznes qurumlarının, ayrı-ayrılıqda bazarın kəskin tərəddüdlərinə adekvat reaksiya imkanları olduqca məhdud, əslində isə yox dərəcəsindədir. Odur ki, bu baxımdan onların assosiasiyalaşmış birliklərdə bir araya gəlməsi, qiymətlərə nəzarət imkanı olan holdinqlərlə dayanıqlı qarşılıqlı əlaqələrinin qurulması xüsusi önəm daşıyır.

Müasir aqrobiznesdə satışa çıxarılan məhsulun qarşılığının vaxtında alınması, gözləmələrin minimuma endirilməsi, mövsümlilik amilinin təsirinin yumşaldılması, başqa sözlə, pul vəsaitlərinin dövriyyə sürətinin artırılması, borcların vaxtında ödənilməsi baxımından faktorinqin imkanları fəal istifadə olunmalıdır. Sahədə biznesin inkişafı tempinin yüksəldilməsi, fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi, onların idxala münasibətdə rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi, nəticə etibarı ilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına daxili tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi perspektivləri, həlledici dərəcədə səmərəli stimullaşdırılma mexanizminin qurulmasını tələb edir.

Aqrar sahəyə göstərilən himayə tədbirlərinə adekvat stimullaşdırıcı təsirlərin səmərəsinin artırılması üçün, müvafiq təşviq mexanizmi:- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, emalı, daşınması, saxlanması və satışı proseslərinin elmi təşkilinə, bir sözlə, innovasiyalı–intensivləşməyə rəvac verməli; ilkin yanaşmada, məqbul başlanğıc şərtlərinə və dayanıqlı fəaliyyət göstəricilərinə malik subyektlərdə idxalı əvəzləməklə ixrac potensialını gücləndirməli; hazır məhsulun reallaşdırılmasının stimullaşdırılması üçün dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsi rejimi ən müasir səviyyədə qurulmalı; aqrobiznes kreditlərin verilmə müddətləri, istisnasız olaraq, sahədaxili və sahələrarası xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir.

Dissertasiya işinin mövzusu üzrə aşağıdakı məqalələr və elmi işlər nəşr edilmişdir:

1. Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti və innovasiyalı kənd təsərrüfatı istehsalının maliyyə mexanizmi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. “İnnovasiyalı kənd təsərrüfatı istehsalının formalaşdırılması problemlərinə həsr edilmiş Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransın materialları”. Bakı-2010, səh. 179-181.

2. Aqrar sahədə kooperasiyanın müasir təcrübəsi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun “Elmi əsərləri” №4, Bakı, 2010, səh. 214-218.

3. Qloballaşma şəraitində ərzaq təhlükəsizliyi problemi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. “Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi problemləri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransın Tezis və Materialları. Bakı-2011, səh. 221-222.

4. Aqrar sahənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsi məsələləri. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. “Aqrar İqtisadiyyat: Müstəqilliyin 20 ilində” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın Materialları. Bakı-2011, səh. 255-259.

5. Aqrobiznes proseslərinin mahiyyəti və sahə xüsusiyyətləri. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun “Elmi əsərləri” №4, Bakı, 2013, səh. 55-61.

6. Aqrobiznes modellərinin xarakteristikası. Azərbaycan Aqrar Elmi. Elmi-Nəzəri jurnal №3, Bakı-2013, səh. 135-138.

7. Основные направления повышения эффективности инновационной деятельности агробизнеса. Международный Технико-Экономический Журнал №3, Москва-2014. Стр. 63-68.

8. Aqrobiznesin inkişaf perspektivləri və onların reallaşdırılması. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu “Elmi əsərlər”, №4, Bakı, 2014, s. 284-289.

9. Оценка современного состояния агробизнеса в Азербайджане. Экономика и предпринимательство, №3 (ч. 2), Москва-2015, стр. 619-622.

10. Aqrar-ərzaq bazarında mövcud vəziyyəti şərtləndirən amillər və bazarın formalaşması səviyyəsi. AMEA Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası (elmi-praktiki jurnal). Bakı-2015, s. 58-65.

11. Aqrobiznesin iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən ümumiləşdirici göstəricilərin müəyyənələndirilməsi yolları. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun “Elmi əsərləri” №2, Bakı, 2015, səh. 130-136.

12. Kiçik və orta sahibkarlıq təsərrüfatlarının aqrobiznes fəaliyyətinin iqtisadi təhlili. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Elmi əsərləri” №4, Bakı, 2016, səh. 109-116.

13. Kənd təsərrüfatının və aqroemal sənayesinin müasir vəziyyəti və inkişaf meyilləri. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu “Torpaq islahatlarının 20 illiyi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın Materialları. Bakı-2016, səh. 292-295.

14. Экономические счета агропромышленного комплекса основы его экономико-статистической оценки. Министерство сельского хозяйства РФ, ФГБОУ ВО Алтайский Государственный Аграрный Университет XVI Международная научно-практическая конференция на тему «Стратегические направления развития АПК стран СНГ», Барнаул-2017 (çapda).

Бабаева Вюсале Муса гызы

**Пути повышения экономической
эффективности агробизнеса**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обоснованы актуальность темы, определены цель и задачи исследования, изложены научная новизна, практическая и теоретическая значимость работы.

В первой главе работы исследуются научно-теоретические проблемы агробизнеса, раскрыта сущность процессов в хозяйственной деятельности отрасли. Исследованы современные модели агробизнеса, оценены возможности их применения в условиях Азербайджана, охарактеризованы система показателей агробизнеса и их экономическая эффективность.

Во второй главе проанализированы современное состояние сельского хозяйства и агроперерабатывающей промышленности, выявлены экономические и технологические факторы влияющие на формирование развития, охарактеризованы факторы обуславливающие сложившееся состояние агропромышленного рынка, определен уровень формирования рынка. Оценено фактическое состояние агробизнеса в Азербайджане.

В третьей главе диссертации обоснованы основные направления повышения экономической эффективности инновационного агробизнеса, выявлены возможности совершенствования системы регулирования агробизнеса и определены пути их реализации. Определены перспективы развития агробизнеса и обоснованы выводы и предложения по их реализации.

В конце работы формулируются результаты и предложения, имеющие теоретическое и практическое значение.

Babayeva Vusale Musa
Directions of increasing of economic efficiency agribusiness
SUMMARY

The dissertation consists of introduction, three heads, conclusions and the list of the used literature.

In introduction relevance of a subject is proved, the purpose and research problems are defined, scientific novelty, the practical and theoretical importance of dissertation is stated.

In first chapter of dissertation scientific-theoretical problems of agrobusiness are investigated, the essence of processes of managing and business in branch is opened. It is investigated modern models of agrobusiness, it is estimated possibilities of their application, economic efficiency and system of indicators of agrobusiness is characterized.

In second chapter the current state of agriculture and agroprocessing industry are analysed, economic and technological capabilities of development are revealed, the factors causing the developed condition of the agro-industrial market are characterized the level of formation of the market is determined. The actual state of agrobusiness in Azerbaijan is estimated.

In third chapter of the dissertation the main directions of increase of economic efficiency of innovative agrobusiness are proved, possibilities of improvement of system of regulation of agrobusiness are revealed and ways of their realization are defined. Prospects of development of agrobusiness and valid conclusions and offers on their realization are defined.

At the end of the dissertation the results and offers having theoretical and practical value are formulated.

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**НАУЧНО - ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

На правах рукописи

БАБАЕВА ВЮСАЛЯ МУСА КЫЗЫ

**ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ
АГРОБИЗНЕСА**

Специальность 5312.01- Отраслевая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

Баку-2017